

Az alacsony szintű foglalkoztatás okai Magyarországon (OTKA 42707)

Kutatási beszámoló

Témavezető: Kertesi Gábor (MTA KTI)

Résztvevők: Köllő János (MTA KTI) és Kézdi Gábor (CEU és MTA KTI)

A kutatás a magyarországi alacsony foglalkoztatás néhány kiemelten fontos okát vizsgálta. Hazánkban ma száz 25-54 éves felnőtt közül csak 65 dolgozik, és alig több mint 50 áll alkalmazásban. Az ilyen korú férfiak munkaerőpiaci részvétele a legalacsonyabb egész Európában, és a nőké is a legalacsonyabb szintű dél-európai országok között van. Az arány Budapesten és a nyugati megyékben jóval magasabb, de Borsdodban és Szabolcsban kirívóan alacsony. A diplomások 90 százaléka foglalkoztatott, az általános iskolánál nem magasabb végzettségűek között azonban 50 százalék alatti.

A kutatás során négy kiemelt okot vizsgáltunk: (1) a 2001-2002. évi minimálbér-emelések hatását; (2) a faluról történő napi ingázás akadályainak a szerepét; (3) a roma kisebbség rendkívül alacsony foglalkoztatását és az ezért nagy részben felelő alacsony iskolai végzettség újratemelődéseként okait; és (4) a hazai szakmunkásképzés szerepét.

Az alábbi rövid összefoglalóban kiemeljük az egyes részek legfontosabb eredményeit. A bővebb eredményeket a csatolt tanulmányok tartalmazzák, amelyek file-címeiben a könnyebb eligazodás kedvéért szerepelnek az alábbi sorszámok (a 3. és 4. részhez két-két tanulmány tartozik).

(1) A minimálbér-emelések kedvezőtlen foglalkoztatási következményeivel kapcsolatos szokásos előrejelzések érvényességét az elmúlt évtizedben számos kutató megkérdőjelezte. A legújabb empirikus mérési eredmények is meglehetősen ellentmondásosak. Néhány harmadik világbeli ország (mint Puerto Rico és Indonézia) példájától eltekintve, ahol nagymérvű minimálbér-emelésekre került sor, és a foglalkoztatás csökkenéssel kapcsolatos hagyományos előrejelzések is igazolódtak, igen vegyes eredményeket találunk. Kisebb mértékű minimálbér-emelések jó részénél nem sikerült a foglalkoztatás csökkenését kimutatni. A 2001. és a 2002. évi magyarországi minimálbér-emelések, amelyek a bázisévhez képest egy év alatt nagyjából a duplájára növelték a minimálbér szintjét, kivételes lehetőséget biztosítanak arra, hogy egy nagymérvű foglalkoztatáspolitikai beavatkozás következményeit tanulmányozhassuk. A tanulmány a minimálbér-emelés 2001. januári, első hullámának rövid távú foglalkoztatási következményeit vizsgálta, a leginkább érintett népesség, a kisvállalati szektor alacsony bérű foglalkoztatottjaira összpontosítva. A tanulmány legfontosabb következtetései szerint a minimálbér-emelés lényeges mértékben növelte a munkaerőköltségeket, és csökkentette a foglalkoztatás szintjét a kisvállalati szektorban, továbbá előnytelenül befolyásolta az alacsony bérű dolgozók állásban maradási esélyeit, illetve rontotta a korábban alacsony bérű álláskereső állásba kerülési esélyeit. Ezek a kedvezőtlen következmények annál súlyosabbak, minél nagyobb volt az alacsony bérű foglalkoztatottak aránya, illetve minél rosszabb volt az eredeti foglalkoztatási helyzet egy régióban.

(2) Az elmúlt években több kísérlet is történt a helyi munkanélküliség és a közlekedési lehetőségek közötti kapcsolatok feltárására, egyéni, illetve települési adatok felhasználásával. E kutatások egyik buktatója a közlekedési távolságok illetve költségtávolságok becslésében meglévő mérési hiba, ami “befelé” torzító paramétereket eredményez. Ebben a tanulmányban többmutató instrumentális becsléssel (multiple indicators IV, a továbbiakban TIB) próbáltunk konzisztens becslést adni arra, hogyan befolyásolják a települési munkanélküli rátákat illetve ezek változásait a település és a környező városok közötti tömegközlekedési kapcsolatok.

A környező városok elérhetőségére Köllő egy korábbi cikkében adott becslést tekintettük a földrajzi integráltság egyik proxy változójának. Második proxy-ként az 1941. évi népszámlálásban zsidóként összeírtak településen belüli arányát használtuk. Az eredmények azt mutatják, hogy a tömegközlekedési szempontból peremhelyzetű települések munkanélküli rátái magasabbak voltak 1993-ban, és az átlagosnál jóval kisebb mértékben csökkentek 1993 és 2001 között. A tömegközlekedési kapcsolatok hatása erősebbnek mutatkozik TIB, mint OLS becsléssel. További eredmény, hogy a munkanélküliség kisebb mértékben csökkent a szegényebb és kisebb településeken a regionális hovatartozás és a város-sűrűség hatásának kiszűrése után.

Az eredmények megerősítették a hasonló adatokat használó korábbi vizsgálatok következtetéseit. A tömegközlekedési kapcsolatok sűrűsége jelentékeny mértékben befolyásolta a helyi munkanélküliséget 1993-ban. Az itt végzett TIB becslések ezt a kapcsolatot még erősebbnek is mutatják, mint a korábban becsült OLS modellek. Ennél is fontosabb, hogy az eredmények szerint a rendszerváltozás későbbi szakaszában növekedtek a tömegközlekedéssel jól és rosszul ellátott települések közötti munkanélküliségi különbségek, és pedig – amennyiben inkább az itt javasolt TIB modell eredményeinek adunk hitelt – jelentős mértékben. Továbbra is igaznak tűnik, hogy – mivel a magas munkanélküliségtől sújtott települések zömét jó állapotú városi munkaerőpiacok veszik körül – a helyközi közlekedés javítása vagy szubvencionálása hozzájárulhatna a munkanélküliség csökkentéséhez. Nem biztos, hogy az ingázás támogatása elvezet a helyi munkanélküliség nagymértékű csökkentéséhez (ez további tényezőktől is függ) abban azonban biztosak lehetünk, hogy a közlekedés javítása olyan mobilitási korlátokat távolítana el, amelyek miatt ma a településen élő összes munkavállaló nehéz helyzetben van, függetlenül szakmai előéletétől és kvalitásaitól. Az egyes kistérségekre irányuló egyedi vizsgálódás döntheti el, hogy a közlekedési korlátok mellett milyen más feltételeket kell változtatni ahhoz, hogy nehéz helyzetükből kitörhessenek.

(3) Az 1993. évi, illetve a 2003. évi országos reprezentatív romafelvétel egyéni adataira, továbbá kontrollcsoportként a megfelelő évek (illetve a teljes időszak) KSH munkaerő-felvételeinek egyéni adataira támaszkodva részletes képet adtunk a magyarországi roma népesség foglalkoztatási esélyekről, a korai nyugdíjazás mértékéről, a foglalkoztatás stabilitásáról (alkalmi, illetve tartós jellegéről), valamint a munkaerőpiaci programok által teremtett foglalkoztatási lehetőségek mértékéről. A szóban forgó dimenziókban bemutattuk a roma népesség helyzetét, a teljes népesség helyzetével összehasonlítva.

Az elérhető empirikus bizonyítékok összegyűjtésével igazoltuk, hogy a rendszerváltással drámai módon leépült roma foglalkoztatás milyen módon és milyen mechanizmusok által állt be egy új – harmadik világra emlékeztető – stacionárius állapotba (steady state). Ennek az új állandósult állapotnak az alapvető sajátossága abban áll, hogy a rendkívül alacsony (30-35 %-os) foglalkoztatás arány szélsőségesen magas cserélődési rátákkal (foglalkoztatásból való kilépési, illetve foglalkoztatásba való belépési rátákkal) társul. A foglalkoztatásnak ez a sajátossága – meglepő módon – nem tapasztalható a teljes népesség hasonlóan alacsony (8

osztálynál nem magasabb) iskolai végzettségű részében. A kontrollcsoportban a foglalkoztatási arány csanem a duplája a romákének, és a foglalkoztatási instabilitás is messze (több mint 50 %-kal) alatta marad annak, amit a roma népességnél tapasztalhatunk. Ezek a jelek a romák társadalomból való drámai kiszorítottságára utalnak, – mely kiszorítottság a romák kedvezőtlen területi eloszlásából, illetve a foglalkoztatási diszkriminációból következik. Rámutattunk arra is, hogy központi finanszírozású aktív munkaerőpiaci programok (közcéllú, közhasznú munka, közmunka stb.) – akaratlanul is – tartósítják a romák foglalkoztatásának átmeneti, instabil mintáit.

A foglalkozásbeli lemaradás legfontosabb oka az alacsony iskolai végzettség, elsősorban a szakképzési, és különösen a középiskolai továbbtanulásban kimutatható lemaradás. Adataink azt mutatják, hogy a 16-17 éves roma fiatalok 42 százaléka tanult szakiskolában, szakmunkásképzőben vagy középiskolában 1993-ban, szemben a 87 százalékos országos átlaggal. 2003-ra a romák között az arány egyáltalán nem nőtt, országosan pedig kismértékben még tovább emelkedett. Különösen riasztóak a különbségek az igazán értékes, érettségit adó középiskolák területén. A roma fiatalok 10 százaléka tanult ilyen középiskolában 1993-ban, és arányuk 15 százalékosra nőtt 2003-ra. Mind az arányok maguk, mind azok növekedése jócskán elmarad azonban az országos átlagoktól: az 1993-as 48 százalékról 2003-ra 80 százalékra emelkedett. Az érettségi nélküli 3 osztályos szakirányú képzés nagy részét érettségit is adó, legalább 4 osztályos szakközépiskolai képzés váltotta fel 2001 után, a továbbtanuló roma fiatalok többsége azonban továbbra is a megmaradó szakiskolákban tanul tovább.

A roma lemaradás nem elhanyagolható részét a szülők iskolázottsága magyarázza: az országos arányoktól való lemaradásból összes továbbtanuló esetén 70 százalékot, érettségit adó középiskolai továbbtanulók esetén csaknem 40 százalékot magyaráz a szülők iskolai végzettségében meglévő különbség. A családi háttérnek rendkívül fontos szerepe van a fiatalok fejlődésében, így az általános iskolai eredményekben, a továbbtanulási döntésben, és az esetleges továbbtanulás sikerességében is. A továbbtanulási költségek önmagukban is befolyásolják az esélyeket, különösen az alacsony jövedelmű családoknál. Az általános iskola végére azonban már olyan hátrányok halmozódhatnak fel (pl. a tanulmányi eredményekben), amely a költségektől függetlenül lehetetlenné teszik a továbbtanulást - főleg érettségit adó középiskolába. A rendelkezésre álló jövedelemnél így jóval fontosabb a "permanens jövedelem", vagyis a tartós szegénység.

Eredményeink azt mutatják, hogy a szülői iskolai végzettség szerepe kiemelkedő, de a tartós szegénység hatása még nagyobb. Bár az iskolázottabb roma szülők gyermekei minden családi nehézség ellenére is jóval nagyobb eséllyel tanulnak tovább, arányuk a teljes roma népességen belül igen apacsony. A többség számára a szülők tartós szegénysége rendkívüli mértékben lecsökkenti a szakképzés vagy középiskola sikeres elvégzésének az esélyét. A területi elszigeteltség vagy az éppen aktuális szülői foglalkoztatás szerepe eltörpül mindehhez képest.

(4) A tanulmány a középfokú, érettségit nem adó szakképzés (régebbi nevén szakmunkásképzés) munkaerőpiaci értékét vizsgálta Magyarországon. Az átalakulás során megnőtt az általános készségek értéke, míg a középfokú speciális szaktudás értéke nagymértékben csökkent. Mindez alátámasztja, hogy az általános készségek azok, amelyek segítik a változó környezethez való alkalmazkodást, és ilymódon megfelelőbb háttérrel biztosítanak nagy átalakulások idején. Úgy tűnik azonban, hogy a általános készségek előnyei nem korlátozódnak a posztkommunista átmenetre vagy egyéb nagy átalakulások idejére: a munkavállalók életkorának növekedésével specializált szaktudás a szocialista gazdaságban is folyamatosan veszített értékéből. Sokan a képzés nem megfelelő

szakmastruktúráját hibáztatják a szakképzés értékének csökkenéséért. Bár a képzés szakmastruktúrája valóban nagymértékben eltér a későbbi foglalkoztatás struktúrájától, az adatok arra utalnak, hogy a szakképzés elértéktelenedésének fő oka nem ez. A változó környezet miatt megfelelően illeszkedő struktúra esetén sem tartaná meg értékét a szakképzésben elsajátított szaktudás, hiszen nem párosul megfelelő általános készségekkel.

A szakképzési rendszer kudarca elsősorban nem az alacsony foglalkoztatásban mutatkozik meg, hanem abban, hogy a végzetek az életkoruk előrehaladtával egyre inkább szakképzettséget nem igénylő foglalkozásokban helyezkednek el. Ezáltal közvetve, egyrészt az általános iskolánál nem magasabb végzettségűek kiszorításával, másrészt új munkahelyek megteremtésének meggátolásával járul hozzá az alacsony foglalkoztatáshoz Magyarországon.

OTKA-42707-beszamolo-tanulmanyok.zip